

УДК 343.985

Владислав Негребецький,*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ОСНОВА ПРОЦЕСУ ПІЗНАННЯ ПІД ЧАС ПЕРЕВІРКИ ПОКАЗАНЬ НА МІСЦІ

Стаття присвячена дослідженню можливостей використання методу моделювання під час перевірки показань на місці. Розглянуто значення моделювання та тактичні прийоми, засновані на цьому методі.

Ключові слова: слідча дія, перевірка показань на місці, слідчий експеримент, моделювання, тактичний прийом.

Постановка проблеми. У сучасній криміналістичній теорії моделювання як метод пізнання розглядається як потужний інструмент, що дає змогу оптимізувати та вдосконалити діяльність слідчого під час розслідування злочинів. Дослідженню різних аспектів застосування моделювання в слідчій та експертній практиці було присвячено роботи І.Г. Алабужева, О.Ф. Аубакірова, А.І. Баянова, Т.С. Волчецької, Г.А. Густова, В.Я. Колдіна, О.О. Логвиненко, І.М. Лузгіна, М.С. Польового, О.Р. Ратінова, М.Н. Хлинцова та інших відомих учених. Разом із тим залишаються недостатньо дослідженими і висвітленими практичні аспекти використання методу моделювання під час проведення окремих слідчих дій. Чималий інтерес у цьому плані становить слідча дія – перевірка показань на місці.

Метою статті є дослідження можливостей і виявлення ролі та специфіки використання методу моделювання у перевірці показань на місці та розробка на цій основі практичних рекомендацій для слідчих органів України.

Виклад основного матеріалу. Перевірка показань на місці надає широкі можливості використання методу моделювання, оскільки за своїм змістом ця слідча дія передбачає відтворення обстановки й обставин події. При цьому нерідко виникає необхідність відтворювати послідовність дій учасників події, механізм їх взаємодії, елементи обстановки, зовнішнього вигляду учасників події тощо.

У криміналістичній теорії розрізняють два види моделей: уявні (розумові) та матеріальні [1, с. 111]. Під уявним моделюванням розуміють відбиття в свідомості слідчого об-

ставин події, що вивчається, та шляхів розслідування. Відповідно уявне моделювання може мати два взаємопов'язаних напрями: ретроспективне, спрямоване в минуле, до події злочину, та перспективне, спрямоване до практичної діяльності слідчого з виявлення та дослідження доказів.

Ретроспективне моделювання під час розглядуваної слідчої дії спрямовано на оцінку вірогідності показань, що перевіряються. У криміналістичній літературі зазначається, що оцінка вірогідності доказів полягає у з'ясуванні змістовної сторони інформації та її джерела, встановленні на цій підставі зв'язку між окремими відомостями, одержаними з різних джерел, виявленні протиріч між ними і поясненні їх походження [1, с. 153]. У перевірці показань на місці оціночній діяльності слідчого притаманна своя специфіка, що, на нашу думку, пов'язана, насамперед, із тим, що такої оцінки зазнає уявна модель події на підставі показань особи, які перевіряються. Така модель є інформаційно-ймовірнісною, тому що за змістом вона представлена даними, які необхідно уточнити й перевірити. За своєю структурою вона складається із взаємозалежних чуттєво-наочних образів уже сприйнятих елементів обстановки й логічних побудов. Якщо слідчий раніше не сприймав обстановки місця події, де проводиться перевірка, то на основі одних лише показань відтворити модель злочинної події досить складно. Під час проведення перевірки показань слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення й дії особи, показання якої перевіряються. При цьому уявна модель доповнюється сприйнятими образами справжньої обстановки, а

також поясненнями й діями цієї особи. Відбувається поступовий перехід від моделі інформаційно-ймовірнісної до моделі інформаційно-достовірної. Одночасно слідчий зіставляє отриману інформацію з уявною моделлю події, що перевіряється. У результаті цього остання оцінюється з погляду відповідності дійсній обстановці на місці події. Протиріччя, неточності й незрозумілості в показаннях усуваються. Таким чином, перевірка уявної моделі полягає в усуненні з неї інформації, яка не відповідає обстановці на місці, й оновленні моделі знов отриманою інформацією.

Перспективне моделювання знаходить своє вираження в уявленнях слідчого щодо способів досягнення завдань розслідування, отримання достовірного знання про подію злочину та фіксується в плані розслідування [1, с. 117]. При цьому різновидом планування є план окремої слідчої дії. У криміналістичній літературі зазначається залежність процесу планування від ситуацій слідчої дії, оскільки вибір тактики перевірки показань на місці залежить від них [2, с. 37-38]. З нашого погляду, у плануванні перевірки показань на місці треба враховувати дві можливі ситуації: 1) коли даних про розслідувану подію, обставини якої будуть предметом перевірки показань, і про те місце, де вони відбувалися, достатньо; 2) коли зібрані матеріали дають про зазначене мінімальні відомості. Можливість планування перевірки показань на місці прямо залежить від обсягу інформації, наявної у слідчого. План має бути таким, щоб забезпечити використання у процесі проведення перевірки показань на місці всіх матеріалів, що стосуються розслідуваної події, місця, де вона відбувалася, а також отримати необхідну інформацію від особи, показання якої перевіряються.

У криміналістичній літературі називаються різні елементи планування цієї слідчої дії [3, с. 40, 4, с. 228]. З нашого погляду, планування перевірки показань на місці починається з визначення мети слідчої дії. На наступному етапі слідчий здійснює виокремлення у показаннях підозрюваного конкретних частин, фрагментів, які передбачається перевірити, а також відповідних цим фрагментам вузлів в обстановці місця події – «опорних пунктів».

«Опорний пункт» є ключовим терміном, який пояснює взаємозв'язок між ідеальними слідами (слідами події в людській пам'яті) і фактичною обстановкою на місці події. Дана слідча дія дозволяє виявити й зафіксувати цей взаємозв'язок, причому характер останнього являє собою нову самостійну інформаційну структуру. Таким чином, «опо-

рні пункти» – це найбільш значимі вузли й елементи обстановки у взаємозв'язку зі встановленими обставинами події, які потрібно перевірити.

З нашого погляду, оптимальний варіант плану перевірки показань на місці може мати такий вигляд:

- наявні в справі матеріали;
- опорні пункти;
- обставини, що підлягають з'ясуванню;
- питання особи, показання якої перевіряються;
- тактичні прийоми.

Матеріальними моделями в криміналістиці прийнято вважати спеціально створені людиною предмети (конструкції, механізми), які використовуються для дослідження сутності структури, властивостей, функції явища або предмету, що вивчається [1, с. 125]. Під час проведення перевірки показань на місці можуть використовуватися моделі окремих предметів. Використання таких моделей є доцільним під час демонстрації підозрюваному стану обстановки та способу вчинення окремих дій, якщо справжні предмети відсутні або їх застосування є небезпечним для учасників слідчої дії. Зокрема, ними можуть бути знаряддя вчинення злочину, предмети злочинного посягання, інші об'єкти, що могли безпосередньо вплинути на вчинення учасниками події окремих дій.

Під час демонстрації особою, показання якої перевіряються, окремих дій можуть використовуватися матеріальні моделі зовнішнього вигляду людини. За допомогою манекену (муляжу) відтворюють зовнішні ознаки людини – її статура, ріст, вага тощо. Використання манекенів є доцільним у разі, коли участь статиста в демонстрації особою, показання якої перевіряються, окремих дій неможлива, тому що пов'язана з небезпекою для життя (коли він демонструє, яким чином було вчинено напад на потерпілого, заподіявалися тілесні ушкодження тощо).

У теорії криміналістики як різновид матеріального моделювання розглядається криміналістична реконструкція. Під реконструкцією розуміють відтворення первісного стану обстановки або окремого об'єкту, його окремих ознак з метою розв'язання спеціальних завдань розслідування [1, с. 129]. Дискусійним залишається питання щодо можливостей застосування цього різновиду моделювання під час перевірки показань на місці. Так, одні науковці розглядають реконструкцію як захід, що передуює проведенню цієї слідчої дії [5, с. 11, 6, с. 83, 1, с. 134]. Наприклад, Р.С. Белкін вважає, що реконструкція виступає початковим етапом або умовою, тактичним прийомом перевірки показань на

місці, внаслідок чого результати реконструкції не мають доказової цінності [7, с. 239]. Інші автори відносять її до змісту перевірки показань на місці. Так, В.В. Куванов вважає, що під час проведення цієї слідчої дії можна застосовувати реконструкцію обстановки, яка здійснюється саме особою, показання якої перевіряються, для перевірки того, чи обізнана вона із цією обстановкою [8, с. 58]. Окремі автори вважають, що реконструкція відіграє домінуючу роль у перевірці показань на місці. Так, І.М. Лузгін розглядає перевірку показань на місці як одну з форм ситуаційної реконструкції [9, с. 43].

Справді, відтворення ситуації (матеріальної обстановки місця події, механізму взаємодії людей) може в окремих випадках становити зміст цієї слідчої дії. При цьому на відміну від слідчого експерименту реконструкція під час перевірки показань на місці проводиться саме особою, показання якої перевіряються, і в місці, де відбулася подія. Результат реконструкції фіксується в протоколі і може бути в подальшому використаний, наприклад, для порівняння з протоколами перевірок показань на місці інших підозрюваних по справі. Отже, у цьому разі ці результати мають цілком самостійне значення. При цьому процес реконструкції охоплюється безпосередньо змістом перевірки показань на місці.

При цьому реконструкція ситуації події може охоплювати різновиди: а) відтворення первісного розташування предметів у просторі; б) відтворення розташування учасників події; в) реконструкція окремих дій учасників. Необхідно звернути увагу на можливість здійснення реконструкції ситуації під час перевірки у двох формах: 1) речовинній та 2) графічній. Так, у криміналістичній літературі рекомендується з метою перевірки поінформованості запропонувати особі, показання якої перевіряються, описати обстановку на місці «з випередженням» [10, с. 283]. Суть цього тактичного прийому полягає в тому, що ознаки окремих об'єктів на місці пояснюються підозрюваним заздалегідь, тобто до того, як учасники слідчої групи зможуть їх спостерігати. М.М. Хлинцов вважає такий спосіб дії ефективним для перевірки поінформованості особи, показання якої перевіряються, в обстановці на місці події [11, с. 82]. З нашого погляду, доцільно запропонувати підозрюваному зобразити просторове розташування предметів графічно, наприклад на схемі. Внаслідок цього у слідчого з'явиться можливість порівняти цю інформацію з наявною обстановкою після прибуття в пункт, указаний підозрюваним.

Викликає інтерес тактичний прийом під назвою «макетування», запропонований деякими науковцями [12, с. 188-189; 13, с.65]. Макетування полягає у реконструкції речової обстановки, яка проводиться особою, показання якої перевіряються, для перевірки її поінформованості про обстановку місця, де було вчинено злочин. Перед початком перевірки слідчий у присутності понятих цілком або значною мірою змінює обстановку, про що особа, показання якої перевіряються, обов'язково попереджається [8, с. 58; 14, с. 25]. Потім ця особа відновлює обстановку в тому вигляді, який та мала в момент учинення злочину. У криміналістичній літературі рекомендується під час показування підозрюваним місця події і стану обстановки використовувати трафарети, тобто умовні зображення відповідних предметів [8, с. 58]. Пізнавальне значення зазначеного тактичного прийому полягає в тому, що отримані таким чином відомості про стан обстановки в момент вчинення злочину, зіставлені з наявними в розпорядженні слідчого даними про первісну обстановку, дають змогу виявити так звану причетну поінформованість особи, показання якої перевіряються [15, с. 124].

У психологічній літературі макетування взагалі розглядається як необхідний компонент відновлення обстановки, що сприяє виникненню асоціативних зв'язків в особі, показання якої перевіряються [16, с. 106]. Однак викликає сумнів правомірність внесення змін в обстановку перед початком її реконструкції. Перевірка показань на місці полягає в їх зіставленні з обстановкою, яка сприймається в тому вигляді, який вона має на момент проведення слідчої дії. Вважаємо, що спеціальна зміна обстановки може негативно вплинути на процес упізнання обстановки особою, показання якої перевіряються, призвести до помилок і плутанини у згадуванні обставин або мати навідний характер. Відновлення первісного розташування предметів у просторі доцільно проводити, коли обстановка до моменту проведення цієї слідчої дії зазнала суттєвих змін.

Оцінюючи результати моделювання (реконструкції) обстановки, проведеної підозрюваним, необхідно враховувати можливість неправдивих результатів реконструкції. Тому, на нашу думку, така реконструкція під час перевірки показань на місці може застосовуватися тільки тоді, коли в наявності є дані про первісний стан обстановки, з якими можна порівняти результати реконструкції, або необхідні відомості передбачається одержати під час проведення інших слідчих дій. З нашого погляду, якщо доказова інформація, якою оперує слідчий, суперечить реконстру-

йованим елементам обстановки, доцільно звернути увагу підозрюваного на цю невідповідність.

Висновки

Моделювання використовується як під час підготовки, так і безпосередньо під час проведення цієї слідчої дії. У комплексі з іншими методами, зокрема зіставленням, спостереженням, спілкуванням, моделювання дозволяє провести оцінку вірогідності показань, що перевіряються. Даний метод може мати домінуюче значення тоді, коли для перевірки показань необхідно відновити матеріальну обстановку або механізм взаємодії людей, предметів, і це виявляється в тактиці слідчої дії через застосування тактичних прийомів. Останні доцільно використовувати в системі. Існує необхідність формування таких систем тактичних прийомів (наприклад, систем тактичних прийомів, спрямованих на відновлення матеріальної обстановки, механізму взаємодії учасників події). Саме завдяки цілісності і взаємозв'язку окремих тактичних прийомів у системі остання здатна забезпечити реалізацію кінцевої мети слідчої дії – перевірку показань підозрюваного (потерпілого, свідка).

Список використаних джерел:

1. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания : учебное пособие / И.М. Лузгин. – М.: НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1969. – 177 с.
2. Центров Е.Е. Проверка показаний на месте как самостоятельное следственное действие / Е.Е. Центров // Российский следователь. – М.: Юрист, 1999. – № 1. – С. 36–40.
3. Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте : методическое пособие / Л.А. Соя-Серко. – М.: Изд-во ВИПИПИРМПП Прокуратуры СССР, 1966. – 91 с.

Статья посвящена исследованию возможностей использования метода моделирования при проверке показаний на месте. Рассматривается значение метода моделирования и тактические приемы, основанные на этом методе.

Ключевые слова: следственное действие, проверка показаний на месте, следственный эксперимент, моделирование, тактический прием.

The article is devoted to the research of possibilities of the use of simulation method at verifying testimony at the crime scene. The importance of simulation at carrying out of this investigatory action and tactical receptions based on this method are examined.

Key words: investigatory action, verifying testimony at the crime scene, investigatory experiment, simulation method, tactical reception.

4. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) : учебное пособие / А.К. Гаврилов, Ф.В. Глазырин, С.П. Ефимичев и др. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – 240 с.

5. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Р.С. Белкин. – М.: ВШ МВД СССР, 1959. – 171 с.

6. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Р.С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1964. – 223 с.

7. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы / Р.С. Белкин. – М.: Наука, 1966. – 293 с.

8. Куванов В.В. Реконструкция при расследовании преступлений / В.В. Куванов. – Караганда: НИ и РИО Карагандинской ВШ МВД СССР, 1978. – 64 с.

9. Лузгин И.М. Реконструкция в расследовании преступлений / И.М. Лузгин. – Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1981. – 59 с.

10. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М.: НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. – 289 с.

11. Хлынцов М.Н. Проверка показаний на месте / М.Н. Хлынцов. – Саратов: Изд-во Саратовского юрид. ин-та, 1971. – 119 с.

12. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с.

13. Ципарский Я.Г. Некоторые приемы реконструкции на месте происшествия для воспроизведения обстановки и обстоятельств события / Я.Г. Ципарский // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев: Вища школа, 1965. – Вып.2. – С.65.

14. Леви А.А. Применение метода реконструкции при расследовании преступления / А.А. Леви, Я.Г. Цыпарский ; Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М.: 1975. – 49 с.

15. Шейфер С.А. О познавательной сущности и пределах применения проверки показаний на месте / С.А. Шейфер // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1978. – Вып. 28. – С. 116–133.

16. Коновалова В.Е. Правовая психология / В.Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 1997. – 160 с.